

POGOVOR Z ANDRAŽEM ROŽMANOM, AVTORJEM LETOS IZDANEGA ROMANA TITOV SIN

Andraž Rožman je tesni prijatelj našega društva, med drugim je dejaven pri projektu Slišanje glasov. Pri njegovem drugem romanu z naslovom »Titov sin« je bil Andražev umetniški navdih prijateljstvo z osebo, ki je preživelec psihiatričnih institucij, domnevni Titov sin in še marsikaj. Prijateljstvo med njima, v knjigi sta Frenk in Klemen, je ena izmed vodilnih niti v sicer večplastnem romanu, ki združuje mnogo tega, kar je bilo v tem času angažiranemu pisatelju z novinarskim ozadjem v izziv: *Za zgodbo je mnogo enih prepletenih kablov, ki omogočajo, da luč sveti*, pravi. Ko sem prižgala diktafon, je kazalo, da imava malo več kot 102 uri snemalnega časa na razpolago. Zaključila sva prej, a knjiga odpira toliko tematik, ki so tako izzivalne, a obče človeške, da se zdi, da bi lahko zlahka popolnile tudi 102 uri. Sledi nekaj izsekov iz pogovora o temah, ki jih odpira roman.

Kako usklajuješ vlogo novinarja in pisatelja, kaj ti daje ena in kaj druga?

Prav veliko ne razmišljam o tem, kaj sem, pišem to, kar mi je fajn, kar mislim, da je prav. V novinarstvu sem imel manj svobode, obravnavati sem moral teme, ki so bile v skladu z uredniško politiko. Pri pisateljstvu pa sem se lahko bolj sprostil. Že nekaj časa sem si želel pisati na nek nenovinarski način, poskušal sem že dolgo nazaj, pri Titovem sinu sem se pa še bolj sprostil kot pri *Treh spominih* (Andražev prvi roman, op. a.), saj je to roman, ki je tudi fikcija. Ni mi bilo treba slediti obči resnici, četudi ima roman veliko podlage v realnem življenju, vendarle sem ustvaril neko novo realnost s to knjigo. Najbolje mi je bilo, da sem se lahko sprostil, pisal iz sebe. Tako je lahko še bolj prišel na površje glas ljudi, ki so stigmatizirani. Prav tako pa tudi moj notranji glas.

Kako je videti, ko pišeš?

Meni je bilo pisanje romana najboljša droga, ki me je povlekla v čisto svoj svet. Sicer sem imel težave najti čas, da sem se poglobil v ta svet, tako da sem to delal med dopustom. Ko sem bil notri, sem pa intenzivno pisal. Imel sem krajša in intenzivna obdobja pisanja. Ko padem notri, naredim veliko, potem pa spet bluzim.

Rekel si, da greš s pisateljstvom v smer, »kar je prav«. Se da o tem »prav« še kaj več povedati?

V novinarstvu so težave, nisem se več počutil, da tam lahko delujem. Kot pravi moj junak, je novinarstvo kot *Palestina, obstajajo le še pikice na zemljevidu, kot celote je pa ni več*. Potreboval sem eno drugo obliko, da bi lahko izrazil, kar jaz mislim, da je prav. Čutim odgovornost, da če pišem roman, kjer imam sam svobodo, odločam, o čem bom pisal, da pišem o nečem, kar je družbeno relevantno, kar ni pomembno le zame, ampak tudi drugim ljudem. Novinarski um mi omogoča, da razmišljam o družbenem kontekstu, želim prispevati, nočem poneumljati, hočem odpirati prostore.

Rekel si, da je bilo ves čas pisanja pomembno samoizpraševanje, povezal si to tudi s psihoanalizo. Bi po tvoje vsakdo, ki se ukvarja s temami duševnih stisk, brezdomstva, strokovno ali pa o tem piše, moral imeti hkrati nek svoj osebni proces?

Gotovo je to lahko koristno, a ne bi tega nikomur vsiljeval in tudi ni nujno, da gre ravno za psihoanalizo. To sicer jaz priporočam zaradi lastne pozitivne izkušnje, vem pa, da je tu veliko omejitev, finančnih, sistemskih, z dostopnostjo. Mislim, da je pisanje samo po sebi proces, psihoanaliza ima dramaturški, jaz rečem psihoanalitični, lok, ki sem ga želel pokazati tudi v knjigi. Knjigo sem pisal zadnji dve leti svojega analitičnega procesa. Tudi pisanje je lahko terapija, a meni ni bila, moja želja je vselej bila izraziti se ustvarjalno z nečim, kar rad počnem. Pomemben del moje psihoanalize je bil, da sem iz stanja nekega sanjarjenja, da bi rad pisal in da se mi zdi, da imam nekaj smisla za to, naredil korak in to dejansko naredil. Eno je gledati s tribune tekmo, biti pameten, drugo pa je iti tja in poskušati zabiti gol.

Klemen vstopi v odnos s Frenkom z idealiziranjem in veliko naklonjenostjo. Vendar naklonjenost sreča tudi odbojnost, v knjigi se na neki točki to razpre, temu sledi krivda.

Tukaj hočem pokazati, kar reče lik: *nočem biti dober, nočem biti slab, hočem biti samo človek*. Ljudje lahko počnemo človekoljubne stvari, se družbeno aktiviramo, smo aktivisti, a vsi kdaj pridemo do točke, ko nam zmanjka tolerance. Klemen je mislil, da je popolnoma tolerant do Frenka, a je ugotovil, da ni. Meni so sicer zelo blizu ideje brezmejnosti, zamenjave identitete, prelevitve v drugega (s tem eksperimentiram v *Treh spominih*). Pri

Pisanje je kot sproščanje ... iz racionalnega materializma v fikcijo, ki omogoča ustvarjanje novega sveta, v katerega se lahko izlivajo notranji svetovi.

Andraž

temi begunstva sem se zavzemal za padec mej, v tem delu pa sem prišel do tega, da za svobodo potrebujemo meje. Klemen v romanu ugotovi, da se bo izgubil, če ne bo postavil meja. Temeljim na svoji izkušnji iz prve knjige, takrat sem se s svojim resničnim likom iz dokumentarnega romana tako poistovetil, da sem težko izstopil. To je tudi nastavljanje ogledala poklicem, ki delajo z ljudmi, tudi aktivizmu, po mojem mnenju mora vsakdo, ki je na tej sceni, preizpraševati lastno pozicijo.

Pomočniška pozicija pri delu z ljudmi ni kar sama po sebi nekaj plemenitega. Lahko gre tudi za prevzetnost. Zakaj se sploh spuščamo v odnose pomoči drugim? Je v tem zares kaj plemenitega ali gre za poskus zadovoljevanja lastnih potreb?

Mislim, da se je vseeno pomembno ukvarjati s tem z družbenega vidika. Če pa govorimo o osebnih preizpraševanjih, je po mojem mnenju pri tem pomembna skromnost in čim manj hierarhij, ki se sicer vselej vzpostavljajo, a jih je treba rahljati. Po mojem mnenju je treba te stvari reflektirati ter pokazati tudi svoje šibke točke in negativna čustva. Pri tem so gotovo pomembni supervizije, intervizije, neformalni pogovori med ljudmi, ki delajo z ljudmi. Tudi meni marsikdo reče, kako lahko ti poslušas vse te težke zgodbe. Pa jim rečem, meni ni težko, njim je težko, če so oni vse to lahko preživeli, lahko tudi jaz vsaj poslušam.

Se mi zdi, da se lotevaš vseh teh tem iskreno. Kako težko se je izogniti pokroviteljstvu in patetiki?

V patetiko ali pokroviteljstvo lahko hitro padeš, mislim, da sam nisem, čeprav sem včasih to začutil kot del sebe. O tem sem ogromno razmišljal že pri *Treh spominih*, o tem, kako ne biti pokroviteljski, kako ne biti orientalističen, tam sem se namreč s tem ukvarjal. Teh napak nisem delal, ker sem to živel, ker sem izživel toliko ur z ljudmi, v Rogu, na ulici ... Če ne bi začutil teh izkušenj, jih delil z ljudmi, bi lahko naredil kakšno tako napako. To napako bi lahko naredil, če ne bi bil angažiran. Če bi pristopil tako: dobim zgodbo, čao, Miki, tega človeka nikoli več ne vidim. Sam imam težave s takim pristopom. Odnose z ljudmi, o katerih pišem, običajno vzdržujem, težko sicer z vsemi, a vsaj s temi mojimi »največjimi zgodbami« imam stalne stike, to je meni pri svojem delu tudi nekaj najlepšega. Včasih je sicer naporno, saj se ne morem ves čas samo družiti, ampak meni je to ravno najboljši, nekaj človeškega, nekdo mi je zaupal in potem imava še naprej nek odnos. Morda zaradi tega nimam občutka krivde, ker živim to, ker sem z ljudmi skupaj. Če bi prišel za dva dni k nekemu po zgodbo, bi bilo drugače.

Baje je Vito Flaker nekoč rekel, da je delo z drugimi, on je specifično govoril o prostovoljnem delu, kot spolni akt v ljubezni, ne ve se, ali deluješ za svoj užitek ali za užitek drugega. Prepleta se to dvoje, pa tudi eno drugo množično.

Če bi imel pozicijo, da to delam zaradi drugega, sem že pogrnil na izpitu. Meni je to fino delati in mi je fino, da je tudi drugemu to fino. Pride do vzajemnosti.

Posebnost tvojega pristopa je tudi, da glavni junak, navdih, ni povsem razkrit, a v zakulisju se razume, da je podlaga v realnosti. Kako navigiraš med fikcijo in realnostjo?

Med pisanjem sem se sprostil tudi v tem smislu, da mi ni bilo več pomembno, kaj je fikcija in kaj realnost, knjiga je bila moj bog. Včasih sem že sam pomešal, kaj je bilo res in kaj ne, saj sem vstopil v svoj svet. Pisatelji velikokrat tako delajo, da črpajo iz realnosti, pri meni je pa razlika ta, da sem razkril svoje vire in navdihe. Ne vem sicer, zakaj sem to naredil. A zame je bistvena ta nova resničnost, literarna resničnost.

Kaj pa, če bi moral izbirati med svojim navdihom (muzo) in svojim literarnim junakom, komu bi dal prednost?

Saj to sem v knjigi preizpraševal. Če bi moral izbirati med tem, ali bi s pisanjem prizadel resničnega človeka, ne bi izbral knjige. Če bi

pisal o nekem človeku in on ne bi želel, da razkrijem neke stvari iz njegovega življenja, tega ne bi razkril. Tega sem se zelo držal v novinarstvu, nikoli nisem delal proti interesu ljudi, s katerimi sem govoril. Seveda bi izbral človeka. A v romanu to potem ni več resnični človek ... To vprašanje, koliko lahko o nekem napišem, se mi je včasih zelo postavljalo. Sem se »bremzal«, a več kot sem delal zgodb ljudi, bolj sem spoznaval, da to ni taka težava, saj želijo povedati svojo zgodbo. Ljudje so veseli, če pišeš o njih ali jih vzameš za navdih. Tako da to nikoli ni bila težava. Sem pa v novinarstvu mnogo razmišljal o tem in se omejeval zaradi novinarskega kodeksa. Z izkušnjami pa so mi ljudje sporočali: *Daj, piši o nas! Hočem, da pišeš o nas!* Tako sem se sprostil glede tega.

Lahko še kaj rečeva o terapevtskem oz. psihoanalitičnem vidiku v knjigi? O nedostopnosti terapije osebam, ki so brezdomne, obremenjene s težavami v duševnem zdravju? Se ti zdi, da je sploh mogoče pripeljati terapijo na to polje, kjer je težko računati na vnaprej dogovorjeno strukturo, redno udeležbo, plačevanje?

Najprej bi rekel, da v romanu Frenk zelo psihoanalitično razmišlja. Človek z izkušnjo psihiatrije zelo dobro pozna samega sebe, razume, zna analizirati, točno ve, kaj se dogaja. Morda pa nima orodja, da bi naredil korak naprej in se osvobodil stvari, ki ga mučijo, ker nima možnosti, ker je sam, nima drugega človeka. To, da je skupaj s Klemnom, mu nekoliko pomaga, če bi imel ob sebi profesionalca analitika, pa bi verjetno lahko dosegel še več v smislu poznavanja sebe in premagovanja težav, ki jih ima. Zdaj, ali je mogoče, da bi vsi brezdomni in ljudje s težavami v duševnem zdravju imeli dostop do terapije? Mislim, da je to možno, ampak ob popolnem remontu sistema. Morali bi sprejeti zakon o psihoterapiji, kjer bi bilo določeno, kdo je lahko terapevt, kaj določena oblika terapije pomeni, katere oblike so primerne, da jih uvrstimo v zdravstveni in socialnovarstveni sistem, ta pa bi moral nato poskrbeti, da bi imeli ranljivi lahko brezplačni dostop do tega. Glede na povečevanje duševnih stisk in glede na to, v kakšnem svetu živimo, bi morali delati na tem. Vendar pa bi se morala tudi terapija spremeniti, se prilagajati posamezniku. Gotovo ni vsak pristop za vsakogar ustrezen, mislim, da je pomemben nekakšen multidisciplinarni pristop, kombinacija z vrstniško podporo, svojci, terapevti, kjer lahko vsakdo dobi tako podporo, kot jo potrebuje. Treba je končati z zgodbo, da je psihiatrija edina stroka, ki lahko pomaga na področju duševnega zdravja. Veliko ljudi je razočaranih nad psihiatrično oskrbo, številne so zgodbe

prisile, nekateri zato iz sistema izstopijo in pridejo tudi do slabih praks, ki se ponujajo nekje na trgu.

V tvoji knjigi je vzpostavljen odnos med duševnimi stiskami, brezdomstvom in psihoanalizo, to je edinstveno, a tudi nerealno.

Res je, saj ima psihoanaliza predznak elitizma. Ni ga brezdomca, ki bi hodil na psihoanalizo, to vem. Jaz se pa zavzemam, da bi tudi na tem področju povečali dostopnost, tudi psihoanaliza sama se mora odpirati, ne ostajati v nekih zaprtih krogih. Morda se zdi, da vse to ne gre skupaj, a lahko gre, če spremenimo sistem in pri tem upoštevamo razredni položaj ljudi. Res pa je tudi, da lahko vsako stroko in disciplino, tudi psihoanalizo, uporabiš za krepitev ljudi ali pa le elite. Psihoanaliza je učinkovito orodje, ki ga lahko uporabiš tako ali drugače, jaz bi ga rad uporabil tako, kot mislim, da je prav, to je v interesu ljudi, ki so v najtežjih situacijah. Vem, da se sliši idealistično. A ravno tu vidim pomen literature, da pomaga misliti o stvareh, ki se še niso, a bi se lahko zgodile. Če o tem niti razmišljali ne bomo, gotovo ne bo premika.

Kako bi lahko, za konec, spodbudila ljudi k branju?

Vsak človek ima notranji svet, kdaj pa tudi stiske, zato je za vsakogar primerno, da se potopi v svet, ki ni le razumski, ampak tudi nerazumski. S knjigo bi rad spodbudil, da bi se več ukvarjali z nerazumskim delom. Mislim namreč, da več kot se bomo ukvarjali z nerazumskim delom, bolj bomo razumni, razumno pa je delovati v interesu ljudi.

Z Andražem sem se pogovarjala Špela Razpotnik